

Ewa Małgorzata Mrowiec

"Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej" w Cieszynie (1881-1905)

Rocznik Teologiczny 55/1-2, 139-159

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej” w Cieszynie (1881-1905)

Stan badań

Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej (TEOL) w Cieszynie formalnie rozpoczęło działalność wraz z zatwierdzeniem przez Cesarsko-Królewski Rząd Krajowy w Opawie statutu z dnia 7 sierpnia 1881 roku, ogłoszonego czcionkami Karola Prochaski w Cieszynie. Jak podaje dokument, celem Towarzystwa było „szerzenie między ludem ewangelickim polskim oświaty religijnej i ogólnej, w języku polskim, na gruncie chrześcijańsko-ewangelickim”¹. Założycielem i głównym inicjatorem działalności stowarzyszenia był ksiądz Franciszek Michejda (1848-1921). Aktywność TEOL-u (w latach 1905-1963 Towarzystwa Ewangelickiego) polegała przede wszystkim na realizacji zadań, mających przyczynić się do osiągnięcia wyznaczonych celów: religijno-narodowych, kulturalno-oświatowych i wydawniczych. Ostatni z wymienionych stanowił wprawdzie podstawową domenę aktywności, jednak wszystkie tworzyły integralną, nierozzerwalną całość. Takie cechy, jak: charakter wyznaniowy, dbałość o rozbudzanie postawy patriotycznej oraz kształtowanie zainteresowań czytelniczych członków nawiązywały do działalności innego towarzystwa, katolickiego, założonego na Śląsku Cieszyńskim nieco wcześniej, bo w 1873 roku przez księdza Ignacego Świeżego (1839-1902) o nazwie Dziedzictwo błogosławionego Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku (1873-1948). Potwierdza to niejako fakt, iż żyjące obok siebie wyznania pomimo różnic potrafiły czerpać od siebie nawzajem i realizować dobre wzorce. Szczególnie gdy chodziło o krzewienie

* Ewa Małgorzata Mrowiec jest nauczycielem w Szkole Podstawowej Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie.

¹ Statut „Towarzystwa ewangelickiego oświaty ludowej” w Cieszynie, B.m. 1881, s. 1.

świadomości narodowej, cel wyższy powodował, że szukano środków działania, które łączą poszczególne grupy, zachowując przy tym suwerenność każdej z nich. Jednocześnie nie trudno dopatrzeć się swoistej konkurencji. Trzeba także obiektywnie stwierdzić, że czasami ta polemiczność poważnie osłabiała potencjalne możliwości osiągnięcia celów ruchu narodowego, wywołując kryzysy. Działacze narodowi z całą świadomością i poczuciem odpowiedzialności starali się jednak organizować życie towarzystwa tak, by miało ono bezpośredni wpływ na zrzeszoną w nim grupę, ale też na otoczenie, w którym funkcjonowało. A trzeba przyznać, że była to praca niełatwa. Organizacja skupiała bowiem osoby z różnych grup społecznych o znacznej różnorodności wiekowej i niejednakowym wykształceniu. Zadaniem organizatorów życia związku było więc takie ułożenie programu wytyczającego rzeczywistą aktywność, by każdy czuł się usatysfakcjonowany, motywowany do działania, a zarazem by wynosił osobiste korzyści, wynikające ze statutowo określonych celów.

W 2011 roku minęła sto trzydziesta rocznica założenia TEOL-u. W świadomości szerszego grona współczesnych wyznawców protestantyzmu ewangelicko-augsburskiego w Cieszyńskim zarówno nazwa Towarzystwa, jak i (zapewne w węższym gronie) charakter podejmowanej przez nie pracy nadal funkcjonują. Tym bardziej, że w 1991 roku nastąpiła reaktywacja tej organizacji poprzez powołanie do życia Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie, od 2011 roku działającego pod nazwą Towarzystwa Ewangelickiego im. Franciszka Michejdy, które administruje obecnie placówkami oświatowymi od poziomu przedszkolnego po ponadgimnazjalny. Warto również wspomnieć, że Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie mieszczą się w budynku przy ul. Sienkiewicza 2, stanowiącym niegdyś majątek Towarzystwa Ewangelickiego, zlikwidowanego w 1963 roku. Pomimo iż placówki pod zarządem towarzystwa, bezpośrednio nawiązującego poprzez nazwę oraz oświatową działalność do przeszłości, z sukcesem realizują wyznaczone statutowo zadania, przyczyniając się z pewnością do upowszechnienia w środowisku wiedzy historycznej o towarzystwie, to wiedza ta nie jest wystarczająca i wymaga pogłębienia². Autorka

² Chodzi głównie o kontynuację tradycji rozpowszechniania oświaty, do której nawiązał w jednej z prac Idzi Panic. Zob.: I. Panic, *Sytuacja religijna*, [w:] *Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej*, M. Bogus i in., Cieszyn 2010, s. 648.

niniejszego przyczynku postanowiła przedstawić stan dotychczasowych badań nad dziejami Towarzystwa, sięgając do wybranych ogólnopolskich i obcych publikacji naukowych oraz wydawnictw popularnonaukowych.

Dotychczas najobszerniej zagadnienie zbadał i opisał zarazem Henryk Czembor, ksiądz oraz wieloletni pracownik naukowy Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. W ramach swojej pracy badawczej napisał on dwa artykuły w całości poświęcone Towarzystwu, w których dokonał ogólnej jego charakterystyki³. W dość szczegółowych rysach historycznych autor przedstawił działalność Towarzystwa w kontekście sytuacji politycznej i kulturalnej Śląska Cieszyńskiego. Podkreślił rolę literatury – wydawanej i propagowanej przez TEOL – w ugruntowaniu oraz kształtowaniu świadomości religijnej, a przez to również narodowej. Zdaniem autora ważną rolę w tym procesie odegrał fakt, iż wszystkie elementy obrządku religijnego, ceremoniał, od początków realizowano w języku polskim. Dzięki zaangażowaniu członków Towarzystwa, właściwej organizacji działań oraz należytemu planowaniu, w ramach realizowanego profilu wydawniczego mogły powstawać między innymi broszury lub książki wydawane niejednokrotnie jako odpowiedź na potrzeby środowiska i jego problemy. Znaczną rolę odegrali w tej dziedzinie również ci z członków, którzy podejmowali się trudu tłumaczenia dzieł obcojęzycznych. Ponadto wnikliwie zostały omówione przez autora poszczególne zadania wymienione w statucie Towarzystwa, jego struktura (w tym: wydział, prezydium wydziału), organizacja zebrań i odczytów, członkostwo, rola delegatów czy sposoby oddziaływania na środowisko. W zbliżonych tematycznie artykułach autor scharakteryzował więc założenia i formy działania tej organizacji, sygnalizując poniekąd czytelnikowi, że warto by rozwinąć podjętą problematykę i omówić szczegółowo zagadnienie⁴.

³ H. Czembor, *Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w latach 1881-1905*, [w:] Rocznik Teologiczny ChAT, R. XXIII, Z. 1, 1981, s. [213]-253; tenże: *Dzieje Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej w Cieszynie*, [w:] *Z Problemów Reformacji*, Red. M. Uglorz, T. 3-4, Warszawa 1981-1982, s. [86]-116.

⁴ Artykuły H. Czembora są jedynymi samodzielnymi opracowaniami na temat Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej. Wzmianki zawarto również w następujących artykułach opublikowanych w *Z Problemów Reformacji* (Red. M. Uglorz, T. 3-4, Warszawa 1981-1982): R. Janik, *Znaczenie Patentu Tolerancyjnego dla odnowy życia religijno-kościelnego na Śląsku Cieszyńskim*, s. [55]-71; P. Mendroch, *Szkolnictwo ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim po Patencie Tolerancyjnym*, s. [72]-85; J. Sztwiertnia, *Historia parafii w Golezszowie*,

Nieco odmienną tematykę podejmuje Jan Puczek, który w referacie zatytułowanym „Towarzystwo Ewangelickie : historia a potrzeby wznowienia jego działalności : referat wygłoszony na zebraniu założycielskim w dniu 20 VI 1991 i powtórzony na walnym zebraniu członków w dniu 9 XI 1991 roku”⁵ omawia proces założenia Towarzystwa z podkreśleniem narodowych motywacji założycieli, o czym – zdaniem autora – świadczy zjawisko, iż na patrona zakładanej organizacji chciano wybrać Jerzego Trzanoskiego (1592-1637), autora kancjonału w ojczystym języku, czeskim. J. Puczek ustosunkował się do proponowanych form reaktywacji Towarzystwa, wnioskując tym samym powołanie do życia zrzeszenia jako jednostki samodzielnej, a nie miejscowego oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego z siedzibą w Poznaniu. Przypomniał również cel jaki przyświecał powołaniu do życia TEOL-u oraz podkreślił jego nieprzemijającą wagę, stwierdzając: „21 III 1881 roku ks. Franciszek Michejda wystąpił do ewangelików Śląska Cieszyńskiego z odezwą, w której zwrócił uwagę na potrzebę wszechstronnego kształcenia człowieka, którego najważniejszą dźwignią jest książka. Podkreślił więc Michejda znaczenie książki w nauczaniu i wychowaniu, zwrócił również uwagę na to, że nie wystarczy żyć przeszłością, ale trzeba także dbać o terażniejszość i przyszłość. Ta ostatnia uwaga ma walor ponadczasowy, zawsze aktualny”⁶.

Towarzystwo Ewangelickie było również przedmiotem badań Jana Szturca, który w książce pt. „Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie”⁷ dokonuje dość szczegółowej analizy działalności organizacji protestanckich w Polsce. Książka poniekąd ma postać kompendium encyklopedycznego i – jak podkreśla we wstępie autor – „stanowi pierwszą

s. [147]-162. W treści prac podkreśla się rolę, jaką odgrywał TEOL w krzewieniu świadomości narodowej, rozwoju kulturalno-oświatowym i religijnym regionu, czy też współpracy pomiędzy ewangelickimi organizacjami. Jako przykład niech posłuży artykuł pt. *Historia parafii w Golezszowie*, w którym zawarta została informacja, że w 1899 r. do TEOL-u wstąpiło goleszowskie Stowarzyszenie Młodzieńców Ewangelickich (zob.: J. Sztwertnia, *Historia parafii w Golezszowie*, dz. cyt., s. 153).

⁵ J. Puczek, *Towarzystwo Ewangelickie. Historia a potrzeby wznowienia jego działalności. Referat wygłoszony na zebraniu założycielskim w dniu 20 VI 1991 i powtórzony na walnym zebraniu członków w dniu 9 XI 1991*, (maszynopis powielony), Cieszyn 1992, 15 s.

⁶ Tamże, s. 3.

⁷ J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa cop. 2006, s. 13-19.

próbę całościowego ujęcia tematyki stowarzyszeń społeczno-kulturalnych w polskim ewangelicyzmie⁸. Autor ma również świadomość, że publikacja jest niedokończona, wymaga uzupełnień. J. Szturc charakteryzując stowarzyszenie w dziale I. „O polską książkę ewangelicką” nie dokonuje jego oceny z perspektywy współczesności. Szczegółowo przedstawia strukturę towarzystwa, specyfikę organizacji pracy i ich ewolucję, przekształcenia w latach 1881-1963, przy czym w obrębie jednej charakterystyki, wyraźnie rozróżnia dwa zasadnicze i różniące się między sobą okresy działalności stowarzyszenia z siedzibą w Cieszynie, sygnalizowane niejako przez zmianę nazwy. Wyodrębnia więc okres działalności Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej (1881-1905) oraz okres działalności Towarzystwa Ewangelickiego (1905-1963). Autor podkreśla również fakt, że właśnie Towarzystwo było inicjatorem powoływania do życia nowych organizacji młodzieżowych, związków trzeźwości. Tak powstało między innymi Ewangelickie Stowarzyszenie Niewiast⁹. Wszystkie organizacje były zaangażowane we wzajemną współpracę.

Poza trzema powyżej omówionymi publikacjami informacje dotyczące Towarzystwa pojawiają się fragmentarycznie i wrywkowo. Dowodem niejako takiego stanu rzeczy jest to, że w bibliografiach, jako elementarnych źródłach pozwalających na zweryfikowanie istniejącej literatury na poszukiwany temat, uwzględniane są tylko artykuły dwóch z trzech wyżej omówionych autorów¹⁰. Liczbę 20 opisów rejestrują również „Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim” opracowane przez Emilię Grochal i Władysława Sosnę, jednakże tylko 2 dotyczą stowarzyszenia z pierwszego okresu działalności, czyli z lat 1881-1905 i obydwa odsyłają do wydawnictwa TEOL-u, a więc do „Kalendarza Ewangelickiego” z lat 1882-1883, co świadczy o znacznej niekompletności źródła, jak również wyboru bibliograficznego¹¹. Pomimo iż wiele bibliografii rejestruje zagadnienia

⁸ Tamże, s. 8.

⁹ Tamże, s. 13, 19-23.

¹⁰ Artykuł H. Czembora *Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w latach 1881-1905* (dz. cyt.) został uwzględniony w: *Bibliografia Historii Śląska za lata 1981-1985*, Oprac. Helena Kułdo i in., Wrocław 1991, s. 124, poz. 3076; *Bibliografia województwa bielskiego za lata 1981-1986*, Oprac. Zofia Bożek, Olga Czarnecka, Bielsko-Biała 2001, s. 49, poz. 541. Referat J. Puczka natomiast cytuje M. Szelong (M. Szelong, *Bibliografia książki cieszyńskiej 1990-2001*, Cieszyn 2002, s. 112, poz. 1326).

¹¹ E. Grochal, W. Sosna, *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 2011, s. 87.

z historii, kultury i oświaty, zagadnień wyznaniowych, książki i jej historii, czytelnictwa, bibliotek, ruchu wydawniczego w aspekcie regionalnym, w badanych bibliografiach nie odnotowano publikacji na temat TEOL. Spośród wszystkich zbadanych materiałów bibliograficznych, najbardziej wyczerpującym źródłem jest współczesna w stosunku do działalności TEOL-u „Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904” autorstwa Józefa Londzina oraz jej uzupełnienia¹². W zestawieniach tych zostały uwzględnione bowiem materiały dotyczące towarzystwa (w tym: sprawozdania, wydane w formie broszur odczyty itp.) oraz wydawnictwa zwarte i periodyczne, które ukazały się nakładem tej organizacji.

Spośród materiałów publikowanych, podejmujących – chociażby w sposób sygnalizujący – zagadnienie działalności Towarzystwa, wyodrębnić można cztery nurty tematyczne. Są to:

1. Historia organizacji (założenie, formy działalności)
2. Osobowości Towarzystwa
3. Działalność wydawnicza
4. Periodyki oraz prasa TEOL-u.

Historia organizacji (założenie, formy działalności)

Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej było organizacją działającą według ściśle określonych reguł i wytyczonych celów. Poprzez konkretne formy działalności miało spełniać funkcje ważne dla społeczeństwa. Miało odgrywać nie tylko rolę uświadamiającą narodowo, ale przede wszystkim zachęcać grono członków Towarzystwa do podejmowania działań realnie wpływających na ówczesne środowisko. Dokładnie taką samą misję pełniła organizacja Dziedzictwo błogosławionego Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku skupiająca wszystkich wiernych wyznania rzymskokatolickiego. Fakt że organizacje zostały powołane do życia w zbliżonym czasie przez przedstawicieli stanu duchownego i odgrywały podobne role

¹² J. Londzin, *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904*, Cieszyn 1904; tenże, *Uzupełnienia do „Bibliografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”*, jako też *bibliografia nowszych druków aż do roku 1922*, Cz. 1, Cieszyn 1922; tenże, *Uzupełnienia do „Bibliografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”*, jakoteż *bibliografia nowszych druków aż do roku 1922*, Cz. 2, [Cieszyn 1923].

w środowisku skłania badaczy do analizy porównawczej zagadnienia, pozwalającej zarówno na wyeksponowanie podobieństw, jak i różnic w strukturach.

O podobieństwach form działania i misji narodowej obu stowarzyszeń wspomina w artykule „Praca z książką polską na Śląsku Cieszyńskim w II połowie XIX i na początku XX wieku” Halina Leszczyńska-Stąsiek¹³. O różnicach natomiast, czytelnik może dowiedzieć się ze studium Józefa Chlebowczyka „Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku. Przyczynek do badań nad kształtowaniem się świadomości i aktywności społecznej w okresie kapitalizmu”. Autor skupia się na odrębnych wizjach funkcjonowania związków dla osiągnięcia tego samego celu narodowego. Grupa działaczy ewangelickich opowiadała się za powołaniem wspólnej organizacji dla obu wyznań z wyłączeniem towarzystw kościelno-oświatowych, realizujących zadania identyczne lub zbliżone do zadań urzędowych przez Dziedzictwo bł. Jana Sarkandra czy TEOL. Przedstawiciele wyznania rzymsko-katolickiego uważali z kolei, że skuteczność działania będzie zapewniona przy zachowaniu odrębności związków. J. Chlebowczyk dość szczegółowo omówił zmianę poglądów obu obozów i ich krystalizację w czasie, pod wpływem różnorodnych wydarzeń, ze szczególnym naciskiem na wpływ wynikający z przełomów politycznych. Warto podkreślić, że nie były to jedyne różnice, ponieważ samo ugrupowanie ewangelickie nie reprezentowało jednomyślnego monolitu i w niniejszej publikacji przedstawiona została między innymi wzmagaająca się rywalizacja dwóch przeciwstawnych kręgów światopoglądowych tego środowiska¹⁴.

Śląsk Cieszyński jest regionem, gdzie interpretacja poszczególnych wydarzeń czy działań nie zawsze pozwala na jednoznaczność, ponieważ problemy i zagadnienia związane z historią regionu bywają sporne, chociażby przez to, że są inaczej rozpatrywane przez środowiska polskie, czeskie i niemieckie. Pomimo tego TEOL i Dziedzictwo błogosławionego Jana Sarkandra są uwzględniane w syntezach naukowych¹⁵. Aspekt roli jaką odegrało

¹³ H. Leszczyńska-Stąsiek, *Praca z książką polską na Śląsku Cieszyńskim w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 1966 (Nadbitka z: Acta Universitatis Wratislaviensis, no 46, Bibliotekoznawstwo, 4, Wrocław 1966, s. [111]-163).

¹⁴ J. Chlebowczyk, *Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku. Przyczynek do badań nad kształtowaniem się świadomości i aktywności społecznej w okresie kapitalizmu*, Katowice – Kraków 1966, s. 215-303 (szczególnie s. 232-243).

¹⁵ Zob. *Historia Śląska*, M. Czaplinski i in., Wyd. 2 popr., Wrocław 2007, s. 366.

wówczas Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, jak również zasygnalizowanie procesu przekształcania się jego organizacji i zmiany – szczególnie po 1905 roku – funkcji z wydawniczej na misyjną (a dokładnie: misję wewnętrzną) został podjęty również w książce „Luteranie na Śląsku Cieszyńskim” autorstwa Grażyny Kubicy-Heller. Trudności ze sprzedażą książek sprawiły mianowicie, że ks. F. Michejda przekształcił program Towarzystwa tak, by podstawą działalności były wykłady, godziny biblijne, przyczynianie się do powstawania innych organizacji, jak również koordynacja ich działalności¹⁶. W prowadzonej nadal, lecz według nieco innych priorytetów, działalności wydawniczej znalazło to zjawisko swoje odzwierciedlenie w doborze materiałów do druku; były to publikacje o charakterze popularnym, przystępniejsze dla przeciętnego czytelnika¹⁷.

TEOL, jako organizacja, wiódł prym w działalności wydawniczej, dzięki której mogły zostać przetłumaczone i wydane nakładem Towarzystwa liczne dzieła. Głównie treści religijnej, chociaż nie tylko¹⁸. W spisach wydawnictw TEOL-u można znaleźć również pozycje o tematyce antyalkoholowej czy odnoszące się do współczesnych wydarzeń politycznych lub życia codziennego¹⁹. Poza tym Towarzystwo prowadziło działalność oświatową, do której zalicza się popularyzację wydawnictw innych oficyn i autorów²⁰, urządzanie odczytów lub wykładów połączonych z dyskusją²¹, działalność biblioteczną²², jak również organizację imprez i zbiórek charytatywnych, wieczorków ewangelickich, koncertów chóralnych²³. Towarzystwo również

¹⁶ G. Kubica-Heller, *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim*, Bielsko-Biała – Katowice 1996, s. 46.

¹⁷ Wspomina o tym fakcie m.in. H. Czembor (zob. H. Czembor, *Dzieje Towarzystwa Ewangelickiego...*, dz. cyt., s. 96).

¹⁸ Głównym celem przyswajającym temu polu działania było upowszechnianie języka polskiego, o czym wspomniane jest również w artykule: P. Mendroch, *Szkolnictwo ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. 82.

¹⁹ Zob. spis w artykule: H. Czembor, *Dzieje Towarzystwa Ewangelickiego...*, dz. cyt., s. 103-104.

²⁰ Tamże, s. 95-96. Świadczy to, że Towarzystwo wyżej stawiało misję narodową, niż osiągnięcie zysków z wydawnictw wydanych nakładem własnym.

²¹ Tamże, s. 90; A. Buzek, *Z Ziemi Piastowskiej (Wspomnienia pastora)*, Cieszyn 2009, s. 135. Podobnie jak w przypadku wydawnictw, głównymi tematami odczytów były m. in. zagadnienia z dziedziny bibliotyki lub historii kościoła, tematyka antyalkoholowa, wątki z kultury życia codziennego.

²² H. Leszczyńska-Stąsiek, *Praca z książką polską na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. 134.

²³ J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne...*, dz. cyt., s. 17-19; M. Fazan, *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1842/48-1920*, Warszawa [1991], s. 189.

integrowało działalność innych towarzystw ewangelickich na Śląsku Cieszyńskim oraz przyczyniało się do zakładania nowych. Jego powstanie odegrało więc poważną rolę w biegu wydarzeń na Śląsku Cieszyńskim. Wielu autorów podkreśla celowość powołania do życia tej organizacji oraz znaczącą rolę, jaką odegrał w tym wszystkim jej pomysłodawca²⁴.

Osobowości Towarzystwa

Pracę narodową na Śląsku Cieszyńskim podjęli przedstawiciele szczególnie dwóch grup zawodowych: nauczyciele oraz duchowni. To oni, poprzez osobiste zaangażowanie w powoływane na tym terenie z własnej inicjatywy różnorodnie stowarzyszenia i ich działalność, nadawali kształt późniejszym wydarzeniom, ponieważ podejmowane przez nich prace wywoływały określone skutki czy konsekwencje²⁵. Nie można przecenić roli jaką odegrał dla tego stowarzyszenia jego pomysłodawca i założyciel ksiądz Franciszek Michejda²⁶. W pierwszych – decyzyjnych dla wielu istotnych kwestii – miesiącach, a nawet latach ksiądz Michejda nie był jedynym liderem nadającym kształt temu stowarzyszeniu, ponieważ o przywództwo zabiegał także dr Teodor Karol Haase (1834-1909). Rozbieżność wizji tych dwóch pastarów co do misji TEOL-u i jego działaczy spowodowała ciąg wydarzeń, który

²⁴ Np.: H. Czembor, *Stan Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim w latach działalności Książecko-Biskupiego Wikariatu Generalnego Księstwa Cieszyńskiego (1770-1925)*, red. J. Budniak, K. Mozor, Cieszyn 2004, s. [89]-100.

²⁵ Temat roli nauczycieli i księży dla Śląska Cieszyńskiego został podjęty m.in. w publikacji E. Alabrudzińskiej, w której autorka napisała: „W drugie połowie XIX wieku dzięki staraniom takich duchownych ewangelickich, jak m.in. Jerzy Badura i Franciszek Michejda powstało wiele innych wydawnictw polskich. Duchowieństwo protestanckie tworzyło również organizacje mające kształtować i pielęgnować tożsamość narodową wiernych, np. Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej, czy stowarzyszenie młodzieży „Wzajemność”. Intensywna praca narodowościowa przyczyniła się do tego, że w końcu XIX wieku znaczna większość ewangelików Śląska Cieszyńskiego deklarowała narodowość polską”. (E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2004, s. 28-29). Podobne stanowisko zajął również J. Szturc pisząc tak: „W działalności Towarzystwa główną rolę odgrywali duchowni i nauczyciele, zdecydowaną większość jego członków stanowili zaś rolnicy.” (J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne...*, dz. cyt., s. 15).

²⁶ Oprócz Franciszka Michejdy, Oskar Wagner, wymienia także księdza Jerzego Bogusława Heczkę (1825-1907), jako współzałożyciela i pierwszego prezesa TEOL-u. Zob. O. Wagner, *Kościół macierzysty wielu krajów. Historia kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim w latach 1545-1918/20*, Cieszyn – Bielsko-Biała [2008], s. 378.

przyczynił się nie tylko do wywołania rozłamu w środowisku luterańskim, ale również doprowadził do nieporozumień w walce narodowej pomiędzy protestantami a wyznawcami kościoła rzymskokatolickiego.

Franciszek Michejda był absolwentem Wydziału Teologii Ewangelickiej w Wiedniu, a następnie studiował w Lipsku i Jenie. Od roku 1874 aż do śmierci pełnił funkcję pastora w Nawsiu. Był również seniorem nowo utworzonej diecezji śląskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce (1918-1920) oraz kontynuatorem działalności ks. Leopolda Marcina Otto (1819-1882). Zaliczyć go można do grona przywódców narodowych na Śląsku Cieszyńskim o wyraźnie sprecyzowanych poglądach ideowo-politycznych, które wyraził w programie – w formie broszury – „Polscy ewangelicy” wydanym w Cieszynie w 1900 roku. Książd Michejda przejawiał również zacięcie pisarskie, co potwierdzają napisane przez niego kilka książek, liczne broszury, artykuły prasowe, referaty oraz dokonane przez niego tłumaczenia²⁷. Teodor K. Haase natomiast ukończył studia teologiczne w Wiedniu oraz Getyndze. Ponadto w Rostocku uzyskał doktorat z filozofii (1856 r.), a doktorat teologii honoris causa w Heidelbergu (1868 r.). Był m.in. pastorem w Cieszynie (od 1876 r.), posłem do sejmu opawskiego (od 1876 r.), posłem do parlamentu austriackiego [z kurii miast śląskich] (od 1879 r.) oraz superintendentem morawsko-śląskim augsburskiego wyznania (od 1882 r.)²⁸. Zakładając fundamenty Towarzystwa F. Michejda i T. Haase mieli dwie przeciwstawne wizje, do których próbowali przekonać władze Towarzystwa i jego członków, a nawet starali się je narzucić. F. Michejda widział w TEOL-u organizację, która poprzez narzędzie jakim jest książka wzbudzałaby świadomość narodową Cieszyniaków, podczas gdy superintendent T. Haase, jako reprezentant niemieckiego liberalizmu, starał się, by Towarzystwo realizowało statutowe założenia przy jednoczesnym podporządkowaniu monarchii habsburskiej. Rozbieżność fundamentalnych wytycznych i wzajemne antagonizmy w zakresie organizacji spowodowały, że T. K. Haase zrezygnował z działalności

²⁷ Więcej na temat osoby Franciszka Michejdy zob.: *Polski słownik biograficzny*, Red. nac. E. Rostworowski, T. 20, Wrocław i in. 1975, s. 665-668 oraz J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX wieku*, Bielsko-Biała 1998, s. 195-196.

²⁸ J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny...*, dz. cyt., s. 112-113; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, T. 1, Cieszyn 1993, s. 119.

w Towarzystwie i w marcu 1882 r. założył opozycyjną w stosunku do niego „Czytelnię Ewangelicką”. W sierpniu 1882 r. starano się wprowadzić o osiągnięcie porozumienia pomiędzy seniorem Haase a działaczami pod przewodnictwem F. Michejdy, spisując akt „Porozumienia”, w którym zawarto konkretne postulaty i stanowiska obu stron, lecz w efekcie końcowym spisane w tym dokumencie warunki nigdy nie zostały zrealizowane. W punkcie 4 aktu ugody wysunięto postulat – ”życzenie”, by T. Haase wspierał cele TEOL-u²⁹. Warto jednak zaznaczyć, że pomimo tego faktu i w konsekwencji politycznego oraz narodowego rozłamu środowiska protestanckiego, obaj pastory zachowali wobec siebie postawę wzajemnego szacunku³⁰. Nie wykluczało to jednak wzajemnej rywalizacji, w wyniku której utworzyły się dwa przeciwległe obozy wśród zborowników cieszyńskich, dążące do wprowadzenia w życie skrajnie różnych idei oraz zamierzeń³¹.

²⁹ Postulaty „Porozumienia” zacytowano w: O. Wagner, *Kościół macierzysty wielu krajów*, dz. cyt., s. 381-384. Treść punktu 4. i stanowisko seniora Haase: Tamże, s. 382-383. O wydarzeniach związanych z zawarciem porozumienia i konsekwencjami z tego wynikającymi wspomina także: W. Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce. Od połowy XVIII wieku do pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1977, s. 202-213 (szczególnie: s. 209).

³⁰ O. Wagner, *Kościół macierzysty wielu krajów*, dz. cyt., s. 378.

³¹ Zagadnienie stosunków panujących pomiędzy F. Michejdą i T.K. Haase zostało podjęte m. in. w następujących publikacjach: W. Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce*, dz. cyt.; A. Tokarczyk, *Ewangelicy polscy*, Warszawa 1988; O. Wagner, *Kościół macierzysty wielu krajów*, dz. cyt.; M. Morys-Twarowski, *Sytuacja wyznaniowa w Cieszynie od 1848 do 1918 roku*, [w:] *Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 97-146; T. Stegner, *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku. Sylwetki wybitnych postaci*, Gdańsk 2012.

Obszerne artykuły poświęcone postaci F. Michejdy i jego zaangażowaniu w TEOL-u, zostały opublikowane w formie materiałów z sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Śląskim w Katowicach w dniu 9 czerwca 2001 r. z okazji osiemdziesiątej rocznicy śmierci F. Michejdy (*O większą sprawę. Ks. Franciszek Michejda (1848-1921)*, Red. E. Maszewska, B. Michejda-Pinno, J. Michejda, Katowice 2003). Były to następujące wystąpienia: B. Michejda-Pinno, *Mały i wielki świat księdza Franciszka Michejdy z Nawsia*, s. 9-49; J. Krop, *Działalność narodowa i społeczno-religijna ks. Franciszka Michejdy na Śląsku Cieszyńskim w latach 1874-1921*, s. 69-85. Referenci pozwolili czytelnikowi poznać księdza F. Michejdę, jako człowieka wielowymiarowego, również w kontekście działalności stowarzyszeniowej, gdzie został przedstawiony jako wzorowy lider, prężny przewodnik i organizator życia społecznego oraz wydawniczego. Szczególnie interesującym wydaje się referat inicjatorce konferencji Barbary Michejdy-Pinno. Jego wartość podnosi fakt, że autorka referatu jest krewną bohatera konferencji. Co oznacza, że wystąpienie przy zachowaniu wymaganego obiektywizmu i rzetelności w omówieniu postaci, wzbogaca pozytywny ładunek emocjonalny. Znaczenie F. Michejdy dla TEOL-u podkreślono także w następujących publikacjach: M. Bogus, *Kotulowie i ich działania na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006; P. Sitek, *Duchowieństwo ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim ...*, dz. cyt., s. [81]-88.

Ważnym składnikiem prawidłowego funkcjonowania stowarzyszenia były: właściwe planowanie oraz organizacja pracy, jak również zaangażowanie z aktywnym udziałem w realizacji zadań jego członków. Ze względu na to, że priorytetowym celem była działalność wydawnicza istotne miejsce zajmowały w grupie osoby trudniące się pracą tłumaczeniową. Jedną z takich postaci był ksiądz Jan Pindór (1852-1924), który tłumaczył, a także opracowywał książki publikowane przez TEOL³². Ten wieloletni pastor w Cieszynie (od 1877 r.) studiujący w Wiedniu i Lipsku ukończył studia teologiczne, uzyskując stopień doktora teologii (1876 r.). Znał kilka języków, stąd tak ogromne zaangażowanie w działalność translatorską Towarzystwa. Angażował się również w zakładanie organizacji młodzieżowych, trzeźwościowych, jak również szkólek niedzielnych. Ponadto na potrzeby TEOL-u opracowywał referaty o różnej tematyce, które wygłaszał na zebraniach. Oprócz dominujących w pracy tłumaczeń, tworzył także własne opracowania³³.

Towarzystwo miało również stałą opiekę prawną, a w gronie „pierwszych szermierzy ruchu narodowego” znalazł się Andrzej Kotula (1822-1891). Prawnik, organizator życia narodowego i kulturalnego oraz publicysta. Absolwent studiów prawniczych w Wiedniu (1848 r.). Od 1867 r. notariusz w Cieszynie, którą to funkcję piastował do śmierci³⁴. Miał on osobiste znaczenie dla TEOL-u, ponieważ: po pierwsze jego zadaniem było reprezentowanie prawne polskich towarzystw na Śląsku Cieszyńskim, w tym ewangelickiego Towarzystwa. (A. Kotula był głównym radcą stowarzyszeń o charakterze narodowym.), a po drugie był człowiekiem, który istotnie przyczynił się do powstania i rozwoju działalności TEOL-u³⁵.

³² Zagadnienie to zostało podjęte w pracy Grażyny Kubicy-Heller, która określając problematykę badawczą i źródła wspominała wątek TEOL-u. Zdaniem badaczki ks. Michejda zajmował się sprawami organizacyjnymi, a ks. J. Pindór wydawniczymi, konkretnie zaś opracowywaniem mających ukazać się publikacji. Zob.: G. Kubica-Heller, *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 42.

³³ *Polski słownik biograficzny*, Red. nac. E. Rostworowski, T. 26, Wrocław i in. 1981, s. 327-329 oraz J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny...*, dz. cyt., s. 236. Cytowane źródła podają niezgodne daty związane z obroną doktoratu przez J. Pindóra. Według J. Szturca był to rok 1876, a według Polskiego słownika biograficznego rok 1877.

³⁴ *Polski słownik biograficzny*, Red. nac. E. Rostworowski, T. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 498-499.

³⁵ E. Buława, *Pierwsi szermierze ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 1997, s. 178 i 181. Omówienie działalności towarzystw w kontekście zaangażowania członków rodu Kotulów zawarto również w podrozdziale *Spoleczna rola towarzystwa i wyspecjalizowanych*

Staraniem Towarzystwa było również nadawanie członkostwa tytularnego. Jednym z honorowych członków TEOL-u, w 1881 r., został ksiądz Leopold Marcin Otto (1819-1882), który po przybyciu z Warszawy szybko stał się wybitnym reprezentantem ruchu pietystycznego i narodowego na Śląsku Cieszyńskim³⁶. Jak pisze J. Szturc, ks. L. Otto: „Zawsze podkreślał wspólnotę językowo-etniczną śląsko-cieszyńskich ewangelików z narodem polskim, rozbudzając w nich i wzmacniając poczucie narodowe. Prowadził też w Cieszynie szeroką działalność społeczno-oświatową, skupiając wokół siebie przede wszystkim nauczycielstwo”³⁷.

Zdaniem wielu badaczy, ewangelicy działacze narodowi poprzez TEOL rozwijali w sobie samych i niejednokrotnie kształtowali u siebie współczesnych dążenie do życia według biblijnych wzorców, potrzebę organizowania życia społecznego w formie różnorodnych kół i stowarzyszeń, postawę patriotyzmu oraz dojrzałość do świadomej narodowo działalności politycznej.

Działalność wydawnicza

Jak już zostało wspomniane, podstawą działalności TEOL-u było słowo drukowane. Książka stanowiła narzędzie pracy edukacyjnej oraz walki o polskość, a podejmowane w tym zakresie czynności traktowano jako szczególnie powołanie, misję. Książka i czasopismo były środkami, poprzez które starano się dotrzeć do swoich członków (w przypadku wydawnictw, które ukazywały się nakładem stowarzyszeń, a były to elementy często ze sobą powiązane) oraz środowiska. Działalność wydawnicza była więc zasadniczym składnikiem oddziaływania, chociaż nie jedynym, ponieważ podobną funkcję spełniały także księgozbiory i biblioteki³⁸. Program

instytucji polskiego życia oświatowego, a stanowiącym część rozdziału II pracy: M. Bogus, *Kotulowie i ich działania na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. 73.

³⁶ T. Stegner, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*, Gdańsk 2000, s. 95.

³⁷ J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny...*, dz. cyt., s. 229-230. Jak wynika z biogramu L.M. Otto zyskał sobie sympatię Cieszyniaków poprzez rozpoczęcie głoszenia kazań w języku narodowym, polskim.

³⁸ Informacje o istnieniu biblioteki Towarzystwa zawarła m.in. w jednej ze swoich publikacji M. Pawłowiczowa, która podała, że TEOL nie tylko wydawał książki, lecz powołał również (ok. 1900 roku) do istnienia bibliotekę. Według badaczki ocalałe do dziś książki znajdują się

wydawniczy władze stowarzyszeń ustalały tak, by realizować podstawowe cele, wpływać w ten sposób na odbiorców, a zakładane plany edytorskie były niejednokrotnie – świadomie bądź nieświadomie – uzupełnieniem do planów innych stowarzyszeń lub instytucji działających w danym regionie i w danym czasie. Sytuacja taka miała miejsce w Cieszynie, ponieważ projekty wydawnicze Towarzystwa uzupełniały to, co programowo zakładało w tym zakresie stowarzyszenie założone przez księdza Ignacego Świeżego. Pomimo tego istniała w założeniach obu organizacji różnica, gdyż TEOL publikował także wydawnictwa religijne, lecz w odróżnieniu od Dziedzictwa błogosławionego Jana Sarkandra, obejmujące szeroką perspektywę tematyczną. Ciekawy jest również fakt, że obu stowarzyszeniom służyła, działająca w Cieszynie z pokolenia na pokolenie, Drukarnia K. Prochaski (w pierwszym okresie działalności TEOL-u jej właścicielem był Karol Prochaska, 1829-1906)³⁹. Istniał pomiędzy nimi jeszcze jeden bardzo ważny łącznik. Dla tych organizacji najważniejszym celem było osiągnięcie, poprzez literaturę, wpływu na rozwój polskości, jak również kształtowanie poziomu intelektualnego oraz kulturalnego czytelników. Dowodzi to, iż drugorzędny był aspekt finansowy – osiąganie zysków. W XIX wieku literatura religijna stanowiła bowiem filar przedsiębiorstw branży wydawniczej, pozwalający zarazem na realizację założeń komercyjnych⁴⁰. W celach promocyjnych ale też dla podkreślenia wkładu TEOL-u w rozwój piśmiennictwa ewangelickiego publikowano listy wydanych tytułów⁴¹. Zwracano

w Bibliotece i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie i stanowią „ślad działającej biblioteki”. Biblioteki, która miała rozbudzać uczucia narodowe, zamięlowanie do wartości biblijnych, a także wpływać na podniesienie poziomu oświatowego i kulturalnego mieszkańców regionu. Zob. M. Pawłowiczowa, *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*, Katowice 1986, s. 137.

³⁹ M. Fazan, *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. 181.

⁴⁰ M. Pawłowiczowa, *Cieszyńskie druki religijne XIX wieku. Przegląd zagadnień w świetle dotychczasowych badań*, [w:] *Śląskie Miscellanea*, Red. J. Malicki i K. Heska-Kwaśniewicz, T. 12, Katowice 1999, s. [37]-40. Nieco odmienne stanowisko w kwestii polityki wydawniczej Dziedzictwa błogosławionego Jana Sarkandra i TEOL-u sformułowała Łucja Dawid, która podkreśliła różnorodność oferty wydawniczej Dziedzictwa. Zdaniem badaczki katolickie stowarzyszenie wydawało obok literatury religijnej również literaturę świecką (w tym beletrystykę), obok dzieł o wysokim poziomie artystycznym lub naukowym publikacje popularne. TEOL natomiast był przykładem analogicznej instytucji wydawniczej. Zob.: Ł. Dawid, *Życie kulturalne Cieszyna w latach 1848-1918*, [w:] *Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 205-206.

⁴¹ *Z historii kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, K. Michejda i in.,

w ten sposób uwagę na rolę Towarzystwa, jaką odegrało w rozwoju polskiego piśmiennictwa wyznaniowego. Współcześnie, ocena dorobku tej organizacji, jej wpływu na kształtowanie postaw w środowisku pozwala na uznanie istotnej roli TEOL-u w „tworzeniu” dziejów Śląska Cieszyńskiego i jego mieszkańców, a reprezentowany poziom w zakresie polityki wydawniczej sprawił, że rok 1881, czyli rok powołania do życia tej instytucji, stał się momentem rozgraniczającym, przełomowym w periodyzacji dziejów polskiej literatury ewangelickiej Śląska Cieszyńskiego. Uwzględniając powyższe argumenty, w jednym z artykułów R. Czyż zaproponowała nowy – w stosunku do poprzednich badaczy – sposób podziału na okresy literackie, w którym wyodrębniła 4 etapy: 1. okres literatury (nie)dozwolonej – pietyzm i jego spuścizna literacka (1709-1781); 2. okres literatury tolerowanej – okres tolerancji wyznaniowej (1781-1848); 3. okres zwiastunów wolności – od Wiosny Ludów do równouprawnienia (1848-1861); 4. okres trudnej samodzielności – okres wolności religijnej (1861-1918/20). Czwarty okres podzieliła na 2 podokresy (literatury równouprawnionej 1861-1881 oraz cieszyńskiego ośrodka wydawniczego 1881-1918/20) przyjmując za podstawę podziału, jak podano wcześniej, założenie TEOL-u, które objęło wówczas prymat w rozwoju działalności wydawniczej druków protestanckich. Towarzystwo, jako instytucja z założenia o charakterze wydawniczym, dbało o publikowanie tytułów książek autorów śląskich, jak i tytułów, będących tłumaczeniami dzieł pisarzy obcych⁴².

Katowice 1992. Jak poinformował w Nocie od wydawcy Tadeusz J. Zieliński publikacja zawiera prace 3 autorów: K. Michejda, *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909)*, Wyd. 2, s. [7-172] (pochodzące z 1909 r.) oraz dwie niepublikowane wcześniej prace: O. Michejda, *Piąte pięćdziesięciolecie Kościoła Jezusowego na Wyższej Bramie przed Cieszynem (1909-1959)*, s. [173-255] oraz J. Broda, *Materiały do dziejów kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim i Państwie Pszczyńskim w XVI i XVII wieku*, s. [257-284]).

Omówienie dorobku wydawniczego TEOL-u, tworzącego swoisty spis z komentarzem zawarty został w K. Michejda, *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909)*, [w:] *Z historii kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 171-172.

⁴² Por. R. Czyż, *Od patentu do patentu. Polska, ewangelicka literatura religijna na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, Red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn – Český Tešín 2010, s. 433-434, 479.

Periodyki oraz prasa Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej

„Czasopisma i gazety stanowiły najpopularniejsze, koncentrujące najliczniejszą publiczność wyspecjalizowane i profesjonalne instytucje polskiego życia kulturalnego. [...] Brak było bowiem prasy komercyjnej, o jej języku i narodowym obliczu nie decydowały zatem prawa rynkowe. [...] W tym momencie historycznym potrzeba czasopisma w języku polskim stawała się coraz bardziej odczuwalna, niezbędna”⁴³. Tę palącą potrzebę odczuwało i podjęło działania w zakresie jej zaspokojenia także środowisko Kościoła luterńskiego na Śląsku Cieszyńskim. Dostrzeżono mianowicie siłę tego narzędzia, dzięki któremu można było niemalże natychmiast dotrzeć do odbiorcy. Na łamach gazet i czasopism więc edukowano, kształtowano postawy moralne oraz społeczne, wychowywano, polemizowano, ale także dostarczano rozrywki. Warto jednak zwrócić uwagę, że niejednokrotnie konkretne tytuły wydawnictw prasowych ukazywały się tylko dzięki poświęceniu i samozaparcia wybranych jednostek. Mowa tu np. o: „Gwiazdce Cieszyńskiej” i Pawle Stalmachu, pierwszym czasopiśmie ewangelickim w Cieszyńskim, „Zwiastunie Ewangelicznym” i Leopoldzie Marcinie Otto, „Ewangeliku” czy „Przyjacielu Ludu” i Franciszku Michejdzie. Ten ostatni „przejął [...] stopniowo ciężar wydawania polskiej prasy kościelnej”⁴⁴. Z inicjatywy TEOL-u ukazywały się dwa periodyki. Pierwszy z nich to „Kalendarz Ewangelicki”, drugi natomiast to „Przyjaciel Ludu”, pełniący również, choć nieoficjalnie, funkcję organu prasowego towarzystwa, z którym związany był jego pomysłodawca, nawiejski pastor F. Michejda.

„Kalendarz Ewangelicki”

W XIX wieku znaczną popularnością cieszyły się wydawnictwa kalendarzowe. „Kalendarz Ewangelicki” wydawany przez Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej ukazał się w 1882 r. Był przeznaczony dla tej grupy cieszyńskich ewangelików, do której nie trafiały treści publikowane w rocznikach „Kalendarza Cieszyńskiego dla katolików i ewangelików” (wyd. Paweł

⁴³ M. Fazan, *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. 170.

⁴⁴ Por. J. Kłaczek, *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2003, s. 103.

Stalmach, który zapoczątkował w 1857 r. wydawanie kalendarzy rocznych) oraz „Kalendarza dla Ludu Ewangelickiego” (wyd. T. Haase)⁴⁵. Ten drugi stał w wyraźnej opozycji w stosunku do Kalendarza wydawanego przez TEOL. Był bowiem pismem, w którym używano języka polskiego, tylko po to jednak, by propagować idee germanizacyjne. Pozornie propagowanie języka polskiego – poprzez zamieszczenie na przykład w pierwszym numerze kazania Mikołaja Reja – służyło, a raczej miało służyć zdobyciu kręgu czytelników. Celu nie udało się osiągnąć, bo idea „kalendarza pisanego po polsku, ale w duchu niemieckim” nie przyjęła się i pismo przestało się ukazywać⁴⁶.

„Przyjaciół Ludu”

„Przyjaciół Ludu” jako czasopismo o charakterze polskoewangelickim i misyjnym pełniło zarazem funkcję organu prasowego Towarzystwa⁴⁷. Jego kolportażem zajmowano się poprzez cieszyńskie księgarnie lub delegatów TEOL-u, którzy przyjmowali od potencjalnych czytelników prenumeratę, a następnie przekazywali otrzymane z księgarń egzemplarze prenumeratom⁴⁸. Bazę tematyczną stanowiły rozmyślania religijne i historyczne, aktualności z życia kościoła w Austrii oraz na Śląsku Cieszyńskim. Czasopismo nie było również wolne od polemiki⁴⁹. Kontynuacją pisma był „Poseł Ewangelicki”, na łamach którego prowadzono dziennikarskie dyskusje z wydawcami „Nowego Czasu” i „Gwiazdki Cieszyńskiej”⁵⁰.

⁴⁵ J. Kłaczek, *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Toruń cop. 2008, s. 46-47.

⁴⁶ Tamże, s. 278-279.

⁴⁷ J. Kłaczek, *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce...*, dz. cyt., s. 103.

⁴⁸ Obszerną charakterystykę czasopism wydawanych przez F. Michejdę zawiera artykuł Tadeusza Konika (por. T. Konik, *Czasopisma ks. Franciszka Michejdy*, [w:] *O większą sprawę*, dz. cyt., s. 89-118).

⁴⁹ Wzmiankę o Towarzystwie jako organizacji kształtującej działaczy i organizującej polskie środowisko, ale przede wszystkim analizę wzajemnych religijnych relacji środowiskowych prezentowanych na łamach „Gwiazdki Cieszyńskiej” i „Przyjaciół Ludu” potwierdzającą tezę toczenia „prasowych polemik”, przedstawiających różne poglądy na sprawy ewangelików i katolików zawiera artykuł: S. Król, *Obraz stosunków religijnych na łamach „Gwiazdki Cieszyńskiej” i „Przyjaciół Ludu”*, [w:] *Kształtowanie tożsamości religijnej i kulturowej na Śląsku Cieszyńskim...*, dz. cyt., s. [167]-183.

⁵⁰ Szersze omówienie zawartości *Posła Ewangelickiego* wraz z podstawowymi danymi bibliograficzno-bibliotecznymi zob.: J. Kłaczek, *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce...*, dz. cyt., s. 360. Omówienie sytuacji czasopiśmienniczej na Śląsku Cieszyńskim zawarte zostało także w: J. Kłaczek, *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich...*, dz. cyt., s. 35-47.

Zarówno TEOL jak i późniejsze Towarzystwo Ewangelickie reklamowało swoje (i nie tylko swoje) wydawnictwa. Sposób zachęcania do ich nabycia był różny od współczesnej reklamy prasowej. W pewnym sensie był też odmienny w stosunku do reklam sobie współczesnych. Stanowił bowiem przykład reklamy niekomercyjnej. Na łamach czasopisma „Przyjaciel Ludu” (a później „Poseł Ewangelicki”) w ramach propagowania polskiej literatury zamieszczano aktualizowane co pewien czas spisy książek polecanych przez towarzystwo, a składających się z wydawnictw własnych i nabytych z innych oficyn wydawniczych⁵¹.

Prasa wyznaniowa na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX wieku odgrywała znaczącą rolę. Jak już niejednokrotnie sygnalizowano, poprzez nią starano się dotrzeć do jak najliczniejszego środowiska. Drukowane egzemplarze przeznaczone były nie dla czytelnika elitarnego, ale dla czytelnika tzw. przeciętnego. Dlatego też często podkreślano, że są to pisma przeznaczone dla ludu. Było to więc narzędzie kształtujące poglądy, zainteresowania w sposób najlepiej trafiający do ówczesnego mieszkańca Śląska Cieszyńskiego.

Powyższa charakterystyka uświadamia, że działalność Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej w Cieszynie mimo licznych przedstawień o charakterze ogólnym, nie doczekała się właściwej syntezy naukowej. Przyczyną może być fakt, że choć stowarzyszenie pod głównym kierownictwem Franciszka Michejdy odegrało ważną rolę dla ludności Śląska Cieszyńskiego, jednak znaczne rozproszenie źródeł i dokumentacji tego towarzystwa nie sprzyjało podjęciu decyzji o całościowym opracowaniu zagadnienia. Nie sprzyjały również temu uwarunkowania społeczne, panujące po zakończeniu II wojny światowej. Dążono raczej do zatarcia śladów istnienia takich związków o charakterze wyznaniowym jak Dziedzictwo błogosławionego Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku czy nieco późniejsze Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej. Z premedytacją minimalizowano ich znaczenie. A w przypadku stowarzyszeń, które reaktywowały działalność

⁵¹ Zagadnienie działalności reklamowej w późniejszym okresie aktywności, po 1905 r. podjęła w jednym z artykułów Ewa Fonfara. Por.: E. Fonfara, *Z dziejów prasy wyznaniowej na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku. Pilne rozmowy „Posła Ewangelickiego” (1910-1938) na tematy narodowe, polityczne, społeczne, gospodarcze i kościelne*, [w:] *Z dziejów książki i prasy na Śląsku w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, Red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 1999, s. [67]-84.

po zawierusze wojennej – jak było to w przypadku Towarzystwa Ewangelickiego – utrudniano realizację celów i konsekwentnie zmierzano w kierunku ich likwidacji. Również w okresie po 1989 r., pomimo zmian w podejściu do wydarzeń historycznych i podejmowania nowych lub przemilczanych problemów badawczych, historia TEOL-u nie została naukowo zbadana oraz opisana.

Istotne znaczenie ma jednak fakt, że – jak wskazuje analiza dotychczasowych opracowań badacze, chociaż w większości kreślili tylko ogólną charakterystykę TEOL-u, mieli świadomość ważnej jego roli w dziejach Śląska Cieszyńskiego. Oceniali je zwykle w kilku aspektach i kontekstach:

1. Osobowym – organizacja była omawiana jako ważny element kształtujący i rozwijający osobowość, wpływający na otoczenie. Stanowiła znaczący element życiorysu osób zaangażowanych w jej działalność.
2. Narodowym – podkreślano jako jeden z najważniejszych celów Towarzystwa budzenie świadomości narodowej w środowisku cieszyńskim oraz celowe kształtowanie postawy patriotycznej, nieobojętnej na dokonywane się wydarzenia, postawy nie ograniczającej się do spraw codziennych i lokalnych.
3. Społecznym – towarzystwo integrowało reprezentantów różnych grup społecznych, co praktycznie próbowano osiągać poprzez organizację różnorodnych form aktywności, takich jak odczyty czy podobne inicjatywy.
4. Wydawniczym – działalność wydawnicza stanowiła główny trzon pracy do roku 1905. Po tym roku zatwierdzono poprawki do statutu, przyjęto nową politykę i zmieniono profil działalności. Do głównych zadań zaliczono pracę ewangelizacyjno-misyjną i pielęgnowanie społeczności chrześcijańskiej. Tym samym działalność wydawnicza pełniła rolę drugoplanową. Wszystkie te innowacje zobrazowano poprzez statutowe nadanie organizacji ogólniejszej nazwy „Towarzystwo Ewangelickie”⁵².
5. Literacko-naukowym – dzięki dbałości o właściwy ciężar gatunkowy wydawanej przez TEOL literatury, wpływno na kształtowanie gustów literackich (czytelniczych), na rozwój i podnoszenie poziomu

⁵² Por.: J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne...*, dz. cyt., s. 17-18.

rodzimej twórczości oraz rozpowszechnianie i popularyzację literatury. W tym punkcie warto podkreślić szczególnie wpływ stowarzyszenia na rozwój literatury religijnej, protestanckiej.

6. Kulturalnym – poprzez działalność wydawniczą, organizację imprez kulturalnych, kształtowano szeroko rozumianą kulturę, w tym kulturę czytelniczą Cieszyniaków.

Niewątpliwie Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w Cieszynie zasługuje – w miarę dostępności źródeł publikowanych, a przede wszystkim archiwalnych – na wyczerpujące rozpoznanie i opracowanie monograficzne, ze szczególnym zwróceniem uwagi na priorytetowo traktowaną działalność wydawniczą oraz popularyzację książki i czytelnictwa. Skromny przegląd piśmiennictwa, głównie w języku polskim, poświęconego towarzystwu, zaprezentowany w niniejszym stanie badań, w pełni to uświadamia.

Summary

The main subject of the article was analysis of the sources devoted to the activity of Evangelical Society of Popular Education, the organization established by pastor Franciszek Michejda (1848-1921). The pastor was an outstanding religious and national activist in Cieszyn Silesia. The aim of the organization was the increase of the religious and national awareness among the Lutheran society. The pulished materials concerning the history of the Society activities were presented in four aspects:

1. The history of the organization (establishment, the forms of activity)
2. The subject matter of the Society
3. Publishing activities
4. Periodics and press publications

The subject of the Society that was discussed in scientific publications was presented in a few contexts: personal (e.g the influence of the activists on the organization); national (the importance of the society in shaping national awareness and patriotic feelings); social (integrating various national groups); publishing (written language as a tool of shaping the national and religious awareness); literary-scientific (developing reading preferences and

tastes in literature); finally cultural (spreading culture in the region). Conducted query confirmed the necessity of carrying out detailed research of the subject including archival sources.